

ve tasvir etmiş, şüphe ile hareket etmeyi prensip haline getirmiştir.

Mehcer edebiyatının üzerinde kurulduğu temel dinî hürriyettir. İfade ve düşünce hürriyeti, bunun yanında dinî hürriyet beraberinde birçok tartışmayı da getirmiştir. Din ve din adamlarına karşı açıkça görüşlerini ilk ortaya koyan Cibrân Hafîl Cibrân ve Emîn er-Reyhânî'dir. Bunlar bazı yazılarından dolayı dinsizlikle suçlanmıştır. Eleştirilerini Doğu halkının buna hazır olmadığı bir dönemde ve çok ağır biçimde yapmaları sebebiyle her ikisi de Katolikler'ce protesto edilmiştir. Mihâil Nuayme dinî konularda Cibrân gibi düşünmesine rağmen din adamlarına ölçüsüzce saldırmamıştır.

Hayatın ve toplumun çeşitli yönlerini ince bir hisle tasvir ve tahlil etmek, mehcer edebiyatını Ortadoğu Arap edebiyatından ayıran en önemli özelliklerden biridir. Arap mehcer edebiyatı Ortadoğu Arap edebiyatının gelişmesi, zenginleşmesi ve modern dünya edebiyatları arasında yerini alması bakımından bir itici güç olmuştur. Bu hareket Arap edebiyatından ayrı bir edebiyat değil onun bir parçasıdır. Genelde insanlığa, özellikle de Ortadoğu insanına bir mesaj niteliği taşıyan mehcer edebiyatı bugün artık sadece geçmişte edebiyata kazandırdığı eserlerle etkisini devam ettirmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Brockelmann, *GAL Suppl.*, III, 399-415, 436-480; M. Abdülğanî Hasan, *eş-Şi'ru'l-'Arabî fi'l-mehcer*, Kahire 1955, tür.yer.; G. Saydah, *Edebûnâ ve üdebâ'ünâ fi'l-mehcîrî'l-Emrîkiyye*, Beyrut 1957, tür.yer.; Şevki Dayf, *Dirâsât fi's-Şi'ri'l-'Arabî el-muâ'sır*, Kahire 1959, s. 178-194, 245-288; Abdülkerim el-Eşter, *en-Nesrû'l-mehcerî*, Kahire 1960, I-II, tür.yer.; a.mlf., "al-Mahdjar", *EP* (İng.), V, 1253-1257; Hasan Câd Hasan, *el-Edebû'l-'Arabî fi'l-mehcer*, Kahire 1965, s. 177; Hasan Hidde, *Min târîhi'l-muğteribîne'l-'Arab*, Dimaşk 1966, s. 17-34, 141-180; Ali Şelak, *el-Edebû'l-'Arabî el-hadîs*, Beyrut 1969, s. 37-41, 93-125; Ahmed Kabbiş, *Târîhu's-Şi'ri'l-'Arabî el-hadîs*, Beyrut 1971, s. 283-371; Ömer ed-Dekkâk, *Şu'arâ'ü'l-'uşbeti'l-Endelûsiyye fi'l-mehcer*, Beyrut 1978; Mihâil Nuayme, *el-Gîrbâlû'l-cedid*, Beyrut 1978, s. 93-110, 138-161, 170-185; a.mlf., *Hevâmîş*, Beyrut 1978, s. 26-29, 87-91, 144-149, 243-254; a.mlf., *Hemsû'l-cûfûn*, Beyrut 1988, s. 10-21, 40-49, 142-154, 64-68, 75-80, 99-101, 142-144; Sibâi Beyyûmî v.dğr., *el-Edeb ve'n-nuşûş*, Libya 1981-82, s. 217-221, 222-225, 226-229, 341-347, 384-392; İhsan Abbas - M. Yûsuf Necm, *eş-Şi'ru'l-'Arabî fi'l-mehcer*, Beyrut 1982; Yûsuf Es'ad Dâğır, *Meşâdirü'd-dirâsâti'l-edebîyye*, Beyrut 1983, I, 300-303; II, 155-156, 250-260, 391-398, 587-588, 692-698; IV, 275-276, 568-571, 650-654; Enver el-Cündî, *İ'âdetü'n-nazar fi kitâbâtî'l-'aşriyyîn fi dav'i'l-İslâm*, Kahire 1985, s. 166-168; M. Abdülmün'im Hafâcî, *el-*

Edebû'l-'Arabî el-hadîs, Kahire 1985, III, 20-47; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi târîhi'l-edebî'l-'Arabî: el-Edebû'l-hadîs*, Beyrut 1986, s. 218-241, 268-279, 367-391, 539 vd.; Cibrân Hafîl Cibrân, *el-'Avâşif* (nşr. Nâzik Sâbâyârd), Beyrut 1986, s. 31-50, 137-148, 201-221; a.mlf., *Dem'a ve'btî-sâme* (nşr. Nâzik Sâbâyârd), Beyrut 1988, s. 48-50, 99-100, 112-113, 114-115, 157-159, 168-175; Kâzım Hutayt, *A'lâm ve ruvvâd fi'l-edebî'l-'Arabî*, Beyrut 1987, s. 376-397, 427-483; Vâsif Ebû's-Şebâb, *el-Kadîm ve'l-cedid fi's-Şi'ri'l-'Arabî el-hadîs*, Beyrut 1988, s. 143-172; İrfan C. Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Ankara 1989, s. 7-23; Abdülhâvî Abdullah Atiyye, *Melâmîhu't-tecdid fi mûsîka's-Şi'ri'l-'Arabî*, İskenderiye 1990, s. 54-65; Rebîa Bedî Ebû'l-Fazl, *el-Fikrû'd-dinî fi'l-edebî'l-mehcerî*, Beyrut 1992; Vedî Dîb, *eş-Şi'ru'l-'Arabî fi'l-mehcerî'l-Emrîki*, Beyrut 1993, tür.yer.; Reşid Selim el-Hûrî, *Divânü'l-Karavî*, Sao Paulo, ts., s. 314-316.

HÜSEYİN YAZICI

MEHDEVÎ

(المهدوي)

Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr
b. Ebî'l-Abbâs el-Mehdevî
(ö. 440/1048-49 [?])

Tefsir ve kıraat âlimi.

Aslen Kayrevan yakınlarındaki Mehdiye'den olup 430 (1039) yılı civarında Endülüs'e yerleşti. Diğer kaynakların aksine *Mu'cemû'l-üdebâ'*'da (V, 39) künyesi ve isim zinciri Ebû'l-Kâsım Ahmed b. Muhammed b. Ammâr b. Mehdî b. İbrâhim şeklinde verilmekte, ayrıca Hamîdî nisbesiyle zikredilmektedir. Mehdevî, annesi tarafından dedesi Mehdî b. İbrâhim'den ve İbn Süfyan'dan Kur'an ve kıraat dersleri aldı; Mekke'de Ebû'l-Hasan Ahmed b. Muhammed el-Kantarî'den bu ilimde faydalandı; Ebû'l-Hasan el-Kâbisî'den rivayette bulundu. Kendisinden Endülüs'te Ebû'l-Velîd Gânim b. Velîd el-Mâlikî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Mutarriî ve diğerleri istifade ettiler. Fıkhta Mâlikî olarak bilinen Mehdevî'nin ölüm tarihini Safedî 440 (1048-49) diye verirken Zehebî "430'dan (1039) sonra" demekle yetinmiş, Süyûtî ise *Tabakâtü'l-müfessirîn*'de (s. 19) 430 yılı civarı, *Buğyetü'l-vu'ât'ta* (I, 351) 440 (1048-49) şeklinde kaydetmiştir.

Özellikle kıraat ilmi ve Arap dilindeki üstünlüğüyle tanınan Mehdevî, İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a*'sında kıraatleri yedi ile sınırlandırmasına karşı çıkmış, onu gereksiz bir iş yaparak kafaları karıştırmakla suçlamıştır. Zira konunun uzmanı olmayanlar, İbn Mücâhid'in kitabında yer alan yedi kıraati Kur'an'ın nâzil ol-

duğu bildirilen yedi harf zannetme yanlışlığına düşmüştür. Mehdevî'ye göre kıraat imamlarının râvilerini iki ile sınırlandırmak ve kıraat farklılıklarını bu iki râvinin naklettiklerinden ibaretmiş gibi göstermek de doğru değildir (Enderâbî, s. 31-32). İbn Atiyye el-Endelüsî, Kurtubî ve Ebû Hayyân el-Endelüsî tefsirlerinde, Ebû Şâme el-Makdisî *el-Mürşidü'l-vecîz*'de, İbnü'l-Cezerî başta en-Nesr olmak üzere diğer bazı kitaplarında, İbn Hacer el-Askalânî *Fethû'l-bârî*'de, bir kısım müellifler tefsir ve kıraate dair eserlerinde Mehdevî'nin kitaplarından yararlanmışlardır (örnekler için bk. *Şerhu'l-Hidâye*, neşredenin girişi, I, 79-82).

Eserleri. 1. *el-Hidâye ilâ mezâhibi'l-kurrâ'i's-seb'a* (*el-Hidâye fi'l-kurrâ'i's-seb'a*). İbnü'l-Cezerî'nin en-Nesr'inin kaynakları arasında yer alan eser bizzat müellifin belirttiğine göre (a.g.e., I, 3) meşhur yedi kıraate dair muhtasar bir çalışmadır. Mikrofilmi çekilemeyecek kadar yıprandığı anlaşılan bir nüshasının günümüze ulaştığı belirtilmektedir (a.g.e., neşredenin girişi, I, 86). 2. *Şerhu'l-Hidâye (Ta'ilû'l-kırâ'ati's-seb'a, el-Muvazzih fi ta'ilûl-i'vâhîl-kırâ'at)*. Bir önceki eserin şerhi olan bu çalışmada müellif yine muhtasar olarak kıraatlerin illetlerini açıklamıştır (nşr. Hâzım Saîd Haydar, I-II, Riyad 1416/1995; eser üzerinde yapılan diğer çalışmalar için aş. bk.). 3. *el-Kifâye fi şerhi makâri'i'l-Hidâye*. Günümüze ulaşmış olmadığı bilinmemektedir. Müellifin *Hicâ'ü meşâhîfi'l-emşâr* ve *Be-yânü's-sebebi'l-mucib li'htilâfi'l-kırâ'at* adlı eserlerinin bu kitabın bölümleri olduğu ileri sürülmüştür (a.g.e., neşredenin girişi, I, 99, 101). 4. *et-Taşîlû'l-câmi' li-'ulûmî't-tenzil* (*Tefsîrû'l-Mehdevî*). Bu çalışmanın Enfâl sûresinin sonuna kadar olan I. cildinin bir nüshası Beyazıt Devlet (nr. 605), Enbiyâ sûresinin 71. âyetinden Ankebût sûresinin sonuna kadar olan IX. cildinin nüshası Süleymaniye (Yazma Bağışlar, nr. 1051) kütüphanelerinde, *Tefsîrû'l-Kur'ân* ve *Tefsîrû'l-Mehdevî* adlarıyla kayıtlı diğer nüshaları ise Dârü'l-kütübîz-Zâhiriyye'de (nr. 504, 505) bulunmaktadır (çeşitli bölümlerine ait nüshalar için bk. a.g.e., neşredenin girişi, I, 89-90; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 730; Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, s. 122). 5. *et-Taşîl li-fevâ'idî Kitâbi't-Taşîl li-'ulûmî't-tenzil*. Bir önceki eserin muhtasarı olan ve Emir Mücâhid el-Âmirî'nin isteği üzerine yazılan eserin bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (Emanet Hazinesi, nr. 562), iki tam,

bir eksik nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 10-12; Murad Buhârî, nr. 18; Yûsuf Ağa, nr. 4 [En'âm sûresinin sonuna kadar olan I. cilt]) kayıtlıdır (diğer bazı ciltleri ve bölümlerine ait nüshalar için bk. *Şerhu'l-Hidâye*, neşredenin girişi, I, 93-95; *Beyânü's-sebebi'l-mûcib*, neşredenin girişi, s. 12).

6. *Zâ'âtü'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Kur'an'da geçen ve içinde zâ harfi bulunan kelimelerin dört beyitte bir araya getirildiği bir manzume olup Ebû't-Tâhir İsmâil b. Ahmed b. Ziyâdetullah et-Tücbî tarafından yapılan şerhi, Ebû'l-Kâsım Sa'd b. Ali ez-Zencânî'nin *el-Fark beyne'z-zâ' ve'd-dâd* adlı çalışmasıyla birlikte Muhammed Saîd el-Mevlevî'nin tahkikiyle ve *Kitâbü Zâ'âtü'l-Kur'ânî'l-Kerîm* ismiyle neşredilmiştir (Beyrut 1411/1991). Mehdevî'nin beyitleri ayrıca Muhammed b. Ali b. Mûsâ el-Mahallî tarafından şerhedilmiş olup bu şerhin bir nüshası Medine'de Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 39).

7. *Hicâ'ü meşâhîfi'l-emşâr*. Hz. Osman'ın istinsah ettirip çeşitli merkezlere gönderdiği mushaf nüshalarının imlâ özellikleriyle bu nüshalar arasındaki bazı yazım farklılıklarının ele alındığı eser Muhyiddin Abdurrahman Ramazan'ın tahkikiyle *Mecelletü Ma'hedi'l-mahâtûtâtü'l-Arabiyye* içinde neşredilmiştir (XIX/1 [Kahire 1393/1973], s. 53-141).

8. *Beyânü's-sebebi'l-mûcib li'htilâfi'l-kurâ'ât ve kesreti't-turuk ve'r-rivâyât*. Kur'an'ın yedi harf üzere nâzil olduğunu bildiren hadisin (bk. el-AHRUFÜ'S-SEB'A) ve konuyla ilgili diğer bazı rivayetlerin ele alındığı risâle, Hâtim Sâlih ed-Dâmin'in tahkikiyle önce *Mecelletü Ma'hedi'l-mahâtûtâtü'l-Arabiyye* içinde (XXIX/1 [Küveyt 1985], s. 127-162), daha sonra *Erba'atü kütüb fi 'ulûmi'l-Kur'an* adıyla yayımlanan (Beyrut 1418/1998) diğer üç risâle ile birlikte neşredilmiştir.

9. *Cüz' muhtaşar fi'l-beyânî 'ani'n-nuṭṭi bi-hurûfi'l-mu'cem*.

10. *Nübze mine'l-Kitâbi'l-Müsemma Nahleti'l-lebîb bi-aḥbâri'r-riḥle ile'l-habîb* (son iki eser için bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 730).

Kaynaklarda Mehdevî'ye nisbet edilen diğer eserler de şunlardır: *el-Burhân 'an 'ulûmi'l-Kur'an* (Mekke'de kaleme alındığı belirtilmiştir), *Kitâb fi 'ade-dî'l-ây, Riyyü'l-âtiş ve ünsü'l-vâhiş*. *Keşfü'z-zunûn*'da (I, 520) Ca'berî'nin naklen Mehdevî'nin *et-Teyşir fi'l-kurâ'ât* adlı bir eserinin bulunduğu belirtilirse de bunun doğru olmadığı, Ca'berî'nin *Kenzü'l-me'ânî fi şerhi Hırzî'l-emânî* adlı eserinin sonunda Mehdevî ile ilgili olarak

zikrettiği "musannifü't-Tefsîri'l-kebîr ve's-sagir" ifadesinin, kitabın bazı nüshalarında "tefsîr" kelimesi yerine müstensih hatası olarak "teysîr" diye yazılmasından kaynaklandığı belirtilmektedir (*Şerhu'l-Hidâye*, neşredenin girişi, I, 96-97). *Hediyetü'l-'ârifîn*'de de (I, 75) İbn Beşkûvâl'in eş-Şıla adlı eseri kaynak gösterilerek Mehdevî'nin *et-Teyşir fi'l-kurâ'ât* adlı bir kitabının olduğu belirtilmiş, ancak eş-Şıla'da böyle bir bilginin bulunmadığı görülmüştür.

Saîd el-Fellâh el-Mehdevî ve *Cühûdühû fi't-tefsîr ve'l-kurâ'ât* adıyla bir doktora tezi (1987, el-Külliyetü'z-Zeytûniyye li's-şeriat ve usûli'd-dîn, Tunus), Hâzim Saîd Haydar el-Muvazzîh *fi ta'îli'l-kurâ'ât li-Ebi'l-'Abbâs el-Mehdevî* başlığıyla yüksek lisans tezi (1408, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Medine) hazırlamış, Abdülkerîm b. Muhammed el-Hasan Bekkâr da *el-Mehdevî ve menhecühû fi kitâbihi'l-Muvazzîh fi ta'îli vücihi'l-kurâ'ât* adıyla bir çalışma yapmıştır (Dimaşk 1990).

BİBLİYOGRAFYA :

Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye* (nşr. Hâzim Saîd Haydar), Riyad 1416/1995, I, 3; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 55-177; a.mlf., *Beyânü's-sebebi'l-mûcib li'htilâfi'l-kurâ'ât ve kesreti't-turuk ve'r-rivâyât* (nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, *Erba'atü kütüb fi 'ulûmi'l-Kur'an* içinde), Beyrut 1418/1998, neşredenin girişi, s. 10-15; Enderrâbî, *Kurâ'âtü'l-kurrâ'i'l-ma'rûfin* (nşr. Ahmed Nusayyif el-Cenâbî), Beyrut 1407/1986, s. 31-32; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 31, 43-44; İbn Beşkûvâl, eş-Şıla, I, 86-87; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, V, 39-41; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhû'r-ruvât*, I, 126-127; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'* (Altıkulaç), II, 761; Safedî, *el-Vâfi*, VII, 257; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 92; Süyûtî, *Tabakâtü'l-mufessirin*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye), s. 19; a.mlf., *Buḡyetü'l-vu'ât*, I, 351; *Keşfü'z-zunûn*, I, 360, 459, 462, 520, 940; II, 2040; *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 75; Brockelmann, *GAL*, I, 523-524; *Suppl.*, I, 730; Ferrâc Atâ Sâlim, *Fihristü't-tefsîr ve 'ulûmi'l-Kur'an*, Mekke 1399, s. 54-55, 59, 262; Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, *Kitâbü'l-Ömr fi'l-muşannefât ve'l-mu'ellifîne't-Tünisiyyîn* (nşr. Muhammed el-Alûsî el-Matvî – Beşîr el-Bekkûş), Beyrut 1990, s. 122-127.

TAYYAR ALTIKULAÇ

MEHDEVİYYE

(المهديّة)

Hindistan'da bir dinî hareket.

İslâm tarihinde mehdilik inancı çerçevesinde farklı coğrafyalarda ortaya çıkan hareketlerden biri olup Hindistan'ın en eski İslâmî akımları arasında sayılır. Hareketin kurucusu Seyyid Muhammed Cavn-pûrî 847 (1443) yılında Cavn-pûr'da (Caun-

pûr) doğdu. Şeyh Dânyâl Çiştî'nin medresesinde öğrenimine başlayıp on iki yaşında geleneksel programı tamamlayarak "esedü'l-ulemâ" unvanını aldı. Bazı arkadaşlarıyla birlikte gittiği Mekke'de hacını tamamladığı sırada mehdiliğini ilân etti (901/1496). Ertesi yıl Hindistan'a döndüğünde aynı iddiayı Ahmedâbâd ve Barhli'de tekrarladı, daha sonra Gucerât bölgesindeki Celûr'a göç etti. Hindistan'daki hükümdarlar, kadılar ve ileri gelenlere yazdığı mektuplarda kendisinin Allah tarafından seçilmiş son velî ve Hz. Peygamber'in halifesi olduğunu belirterek onları kendi öğretilerini kabule davet etti. Dünyayı terk, dürüst insanlarla dostluk, halktan uzaklaşma, tevekkül, Allah'ın rızasını arama, öşür ödeme, zikir ve hicret gibi prensipler koyan Cavn-pûrî, hayatını köy ve kasaba dışında kurulan ve "daire" adı verilen kamplarda mensuplarıyla birlikte geçirdi. 910 (1505) yılında Afganistan'ın batisındaki Ferah'ta vefat etti (ayrıca bk. SEYYİD MUHAMMED CAVNPÛRÎ).

Cavn-pûrî'nin ölümünden sonra Mehdevîler oğlu Seyyid Mahmûd'a tâbi oldular. Onun halifeliliği zamanında Cavn-pûrî'nin mehdiliğine inanmayanların kâfir olacağı esası benimsendi. Bu düşünce, 918 (1512) yılında Seyyid Mahmûd'un Gucerât idarecileri tarafından hapsedilip işkence görmesine ve hapisanede ölmesine sebep oldu. Cavn-pûrî'nin ikinci halifesi ve damadı olan Seyyid Hândemîr zamanında Mehdevîler'in durumu daha da kötüleşti. Aleyhte verilen fetvalar ve işkenceler sebebiyle Gucerât'ta barınamayan cemaat yirmi değişik bölgeye dağıldı. Bunun üzerine Hândemîr, Mehdevîler'e yapılan muamelelerden sorumlu olan ulemâyı ortadan kaldırmak üzere adamlarından dört kişiyi görevlendirdi. Ahmedâbâd'da heyecan doğuran bu durum Mu-zaffer Şah Gucerâtî tarafından haber alınca Aynülmülk kumandasındaki askerî birlikler Mehdevîler'in üzerine sevk edildi. Gucerât kuvvetleriyle yapılan savaşta Mehdevîler yenilgiye uğrayıp bölgeyi terk etmek zorunda kaldılar (930/1524).

Bir süre faaliyet gösteremeyen Mehdevîler, Sûrî hükümdarlarından Şîr Şah ve İslâm Şah zamanında yeniden ortaya çıktı. Şeyh Abdullah Niyâzî ve Şeyh Alâî isimli iki Mehdevî, Agra yakınındaki Biyâne'de bir daire kurarak kısa zamanda pek çok kişiyi kendi taraflarına çekmeye muvaffak oldular. İlk Afgan, diğeri Bengal asıllı olan bu iki şeyh vaazlarında mensuplarını katı bir zühd hayatı yaşamaya ve mülk edinmemeye yönlendirdiler. Bu arada ida-